

Зміст

<i>Передмова</i>	11
1. Винятковість	15
<i>Три договори про владу і гроші, які змінили Європу</i>	18
<i>Уявімо, що папи та королі корисливі</i>	22
<i>Короткострокові рішення, довгострокові наслідки</i>	26
<i>Європа: несподівана винятковість</i>	28
<i>Унікальна риса Європи</i>	36
2. Два мечі, одна церква	38
<i>Іконоборство, Папська держава і втеча від Константинополя</i>	39
<i>Народження папського непотизму</i>	41
<i>Папські маневри для збільшення політичної влади</i>	47
<i>Боротьба за інвеституру єпископів</i>	52
<i>Війна папи проти імператора Священної Римської імперії</i>	61
3. Гра в конкордат	75
<i>Умови конкордатів</i>	76
<i>Процес обрання єпископів до конкордатів</i> ..	91
<i>Гра в конкордат</i>	97
<i>Ключові висновки з гри в конкордат</i>	110

4. Розвій секуляризму	116
Третій наслідок гри: Авіньйон і повстання проти церкви	117
Зміна у використанні покарань церквою	120
Секуляризація єпископів	127
Багатство єпархій	130
Багатство та секуляризація єпископів: перша перевірка	130
Оцінка очікуваної ціни непокори церкві	132
Багаті єпископства для світських єпископів і бідні для релігійних	137
5. Шлях до процвітання	144
Маневри з впливами на економічне зростання	149
Чотири Латеранські собори: протистояння економічному зростанню світської влади	165
Світські маневри для зростання	182
Зростання, хрестові походи і комерційна революція	187
6. Шлях до полону та звільнення пап	200
Ставка на єпископів, ставка на вакантні кафедри	202
Розрив із церквою: французькі багатства та Авіньйонський полон пап	208
Перевірка: коли Франція була готова до бунту	211
Церква міркує про реформи, протестанти бунтують	218
Мистецтво і початок секуляризму	232

7. ПОЯВА ДЕРЖАВ, НАРОДЖЕННЯ ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ	235
Конкордат: крок до сучасного суверенітету	238
Війна і відповідальність	247
Війна та державне будівництво	255
Конкордати і відповідальні держави	257
Секуляризм, багатство й парламенти	271
Підконтрольні королю чи справжні парламенти	277
Парламенти допомагали чи шкодили монархові?	280
8. СЬОГОДЕННЯ	295
Змінені потоки влади	301
Конкордати та якість життя сьогодні	309
Інновації і відкриття	325
Висновки для сьогодення	331
Подяки	339
Бібліографія	342
Примітки	354

Передмова

Як пояснити «винятковість Заходу»? На перший погляд — просте питання. Однак мені знадобилося понад двадцять років на розв'язання цієї головоломки. І річ не лише в історичній допитливості. Дуже важливо визначити стратегії покращення життя мільярдів сучасних людей, також спростувати хибні уявлення про секрет успіху Європи. Іноді він пояснюється помилковими заявами: мовляв, європейці культурно кращі, розумніші й працелюбніші. Чи ствердженнями, що Бог європейців та їхні релігії кращі за богів інших народів. Такі висновки часто мають катастрофічні наслідки, адже в них переплутані кореляція і причиново-наслідкові зв'язки. Як ж насправді конкуренція між папами і королями ще тисячоліття тому призвела до «винятковості» Європи? Відповідь — у цій книжці.

Я не маю на меті прославляти, принижувати чи заперечувати досягнення Європи. Радше хочу пояснити їхню причину: стратегічно прораховані маневри пап і королів. Для цього ми розглянемо винятковість Заходу як продукт трьох договорів, підписаних у XII столітті. Можна простежити логічні зв'язки між ними і певними історичними процесами: наприклад, створенням відповідального парламентського уряду, варіаціями європейської секуляризації та економічного зростання. Або ж відданістю католицькій церкві чи остаточною відмовою від неї. Зв'язок із винятковістю проходить не через релігію чи монархію, які, проте, були інструментом для його реалізації. Успіх полягає в регульованій конкуренції, встановленій цими трьома угодами. У висновку я дам оцінку, як

сучасникам зберегти найкращі здобутки Європи, використавши ці історичні витoki та їхнє стратегічне значення для структурованої конкуренції.

Це дослідження особливої економічної, політичної і соціальної еволюції Європи не схоже ні на що з того, що пропонували раніше. Якщо його вважатимуть правильним, воно зможе стимулювати не менш особливі досягнення у кожному куточку світу. Тоді найбільш виняткові риси Заходу — його толерантність, процвітання і свобода — стануть звичними всюди. Звісно, це складне завдання. Як ми знаємо, посадовці й можновладці не поспішають спонукати до толерантності й свободи — хоч і не мають нічого проти процвітання.

У цьому нинішні світові лідери не відрізняються від своїх попередників. Середньовічні можновладці Європи — папи, єпископи, королі, імператори — не збиралися заохочувати толерантність і свободу. Впливові люди сучасності теж зазвичай не йдуть за цим курсом. Проте деякі середньовічні європейські очільники все ж сприяли створенню світу з такими цінностями. Вони керувалися не добровільним бажанням — радше вузьким, корисливим вибором, зробленим у правильний час. На щастя, проаналізувавши їхні вчинки та свідчення цих дій, ми можемо краще зрозуміти Європу. Чому вона стала такою, як зараз — і в кращий, і в гірший бік. Зрештою, найбільша цінність історії — в уроках на майбутнє. На мою думку, розглянута тут історія саме це й зробить: вкаже шлях до більшої свободи та всесвітнього процвітання. Водночас вона спростує міфи про те, що європейці просто були розумніші, вигадливіші чи ще в чомусь перевершували інші народи.

У цій книжці аналізується Вормський конкордат — здебільшого забута чи недооцінена угода, підписана 23 вересня 1122 року. Згадуються й попередні угоди, що уклала католицька церква з англійськими та французькими королями ще в 1107 році. Саме вони заклали фундамент для створення винятковості Заходу: спершу у Франції, а відтак поступово на північ і далі. Ці договори заклали основу для того, щоб

Північна Європа стала успішнішою за Південну. Після них деякі країни Європи відділилися від католицької церкви — тоді як інші залишилися з нею. У певних частинах континенту наука розвивалася краще, ніж в інших. Також окремі королівства створили відповідальні уряди раніше за інші монархії. Таким чином, деякі цінності зародилися й почали поширюватися за чотириста років до Мартіна Лютера й протестантської Реформації.

Перш ніж зануритися в історію становлення осібного характеру Європи, корисно приділити час поясненню: що намагається зробити ця книжка, звідки вона походить і що взагалі дає мені право її писати. Моя мета — заохотити до переосмислення наших знань про економічний і політичний розвиток Європи. Про її перетворення після краху Римської імперії: суспільства стали успішними, толерантними, відповідальними після сотень років занепаду. Вони повільно, нерішуче й неохоче винаходили нові форми правління, прозорість і повагу до прав людини. Звісно, немає нічого абсолютного. Західні суспільства, європейські вони чи ні, недосконалі. Вони часто мають сумне минуле, пов'язане з тиранією і переслідуваннями. Однак, незважаючи на решту недоліків, люди з усього світу прагнуть потрапити на Захід набагато частіше, ніж утекти звідти. Здається, Захід знайшов спосіб забезпечити добру якість життя своїм громадянам.

Більша частина історії в цій книжці відбулася сотні років тому. Проте в останньому розділі я маю на меті показати: усе це надзвичайно актуально в наш час. Вплив Вормського конкордату та інших пов'язаних із ним угод легко помітити у відмінності в якості життя сучасної Європи. На мою думку, інші частини світу все ще можуть чогось навчитися з корисних стимулів, розроблених у конкордатах, — себто в угодах, які підписали папи і світські правителі у XII столітті. Інші люди зі світу, у якому не домінували б папи і королі, можуть використати ці стимули: навчитися покращувати якість власного життя в наш час і в майбутньому.

Будь-які спроби написати таку масштабну «велику історію» пов'язані з ризиками. Це особливо стосується мене, оскільки я не історик. І вже точно не медієвіст та не спеціаліст із Вормського конкордату. Безперечно, читачі де-не-де знайдуть неправильну дату чи помилку в якихось історичних деталях. Перепрошую за це. Деякі з них точно залишилися, попри спроби їх уникнути. Але запевняю: розказана тут загальна історія має значення і не залежить від казусів чи будь-яких окремих фактів. Натомість вона передовсім залежить від кількісних доказів. Їх я доповнив оповідями, аби проілюструвати аргумент, а не оцінити його. Ці свідчення звертатимуться до ключових проблем і подій до, під час і після періоду, протягом якого конкордати найочевидніше змінили Європу. І порівнюватимуть їх.

Враховуючи численні минулі й теперішні невдачі Європи, мій підхід до її успіхів ґрунтується на роздумах, пов'язаних із теорією ігор, та аналізі широкого спектру фактів. Хто цікавиться технічними деталями, може звернутися до онлайн-додатка: <https://wp.nyu.edu/brucebuenodemesquita/books/>. У цій книжці все викладено простою мовою і зрозумілими графіками. Розробка і пояснення важливих сучасних та історичних явищ за допомогою аналізу теорії ігор, а також статистичне випробування результатів цього аналізу — це те, чим я займаюся як професор політології останні п'ятдесят років.

Упродовж цього дослідження історія була джерелом фактів, а умови Вормського конкордату — джерелом логічних наслідків. Вони допомагали оцінити, наскільки давні угоди між церквою, імператором Священної Римської імперії та іншими королями визначили сучасний західний світ. Сподіваюсь, що наприкінці цієї книжки ви будете поділяти моє переконання в тому, що попередні дослідження не враховували вельми важливої частини історії розвитку західної винятковості. Адже краще зрозумівши цю історію, у майбутньому ми також зможемо зробити життя всіх людей винятковішим.